Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

21

भारतीय महिलांची विविध क्षेत्रातील प्रगतीची वाटचाल : डिजिटल युग व महिला सायबर सुरक्षा

प्रा. संदीप दादाजी सोनवणे
संशोधक
क.ब.चौ.उ.म.वि.,जळगाव

प्रस्तावना -: डिजिटल युगाने आपल्या जीवनशैलीत आमूलाग्र बदल घडवले आहेत. तंत्रज्ञान आणि इंटरनेटच्या प्रसारामुळे महिलांसाठी विविध संधी निर्माण झाल्या आहेत. मात्र, या डिजिटल क्रांतीबरोबरच सायबर गुन्हेगारीचाही वाढता धोका महिलांसमोर मोठे आव्हान बनला आहे. सोशल मीडिया, ऑनलाइन व्यवहार, डिजिटल पेमेंट्स आणि क्लाउड स्टोरेज यासारख्या सुविधा जितक्या फायद्याच्या आहेत, तितक्याच महिलांसाठी धोका निर्माण करणाऱ्या ठरू शकतात. त्यामुळे सायबर सुरक्षा हे केवळ एक तांत्रिक प्रकरण न राहता महिलांसाठी अत्यावश्यक गरज बनली आहे.

भारतीय महिलांची ऐतिहासिक वाटचाल:-

१) वैदिक काळातील महिला:- वैदिक काळात महिलांना समाजात समान अधिकार होते. गार्गी, मैत्रेयी यांसारख्या विदुषींनी शिक्षण आणि धर्मशास्त्रात आपले स्थान निर्माण केले.

२) मध्ययुगीन काळातील संघर्ष:- मध्ययुगात महिलांवर अनेक बंधने लादली गेली. तथापि, झाशीची राणी लक्ष्मीबाई, अहिल्याबाई होळकर यांनी धाडसाने नेतृत्व केले.

३) स्वातंत्र्यलढ्यातील महिलांचे योगदान:- महात्मा गांधींच्या नेतृत्वाखाली सरोजिनी नायडू, कस्तुरबा गांधी, कमला नेहरू यांसारख्या महिलांनी स्वातंत्र्य चळवळीत सक्रिय सहभाग घेतला. सावित्रीबाई फुले यांनी शिक्षण क्षेत्रात क्रांती घडवली.

४) आधुनिक काळातील प्रगती:-स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात महिलांनी शिक्षण, आरोग्य, उद्योजकता, आणि तंत्रज्ञान यांसारख्या क्षेत्रांत मोठी झेप घेतली.

डिजिटल युगातील महिलांची प्रगती:-

१) शिक्षण क्षेत्रात क्रांती:-डिजिटल प्लॅटफॉर्म्समुळे महिलांना सहज शिक्षण घेता येऊ लागले.

ग्रामीण महिलांसाठी संधी:- ऑनलाईन शिक्षण आणि शिष्यवृत्ती योजनांमुळे ग्रामीण भागातील मुलींना शिक्षणाची दारे खुली झाली आहेत.

स्त्री शिक्षणातील वाढ:- UNESCO च्या अहवालानुसार भारतातील महिला साक्षरतेचा दर डिजिटल शिक्षणामुळे मोठ्या प्रमाणावर वाढला आहे.

उद्योजकता आणि महिला स्टार्टअप्स:- महिलांनी ई-कॉमर्स, डिजिटल मार्केटिंग, आणि फ्रीलान्सिंगद्वारे नवी भरारी घेतली आहे. डिजिटल इंडिया मोहिमेमुळे महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन मिळाले आहे. अनेक महिला स्टार्टअप्स जगभरात नावारूपाला आले आहेत.

सामाजिक माध्यमांवरील सशक्तीकरण:- महिलांनी सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सचा वापर स्वतःच्या हक्कांसाठी आवाज उठवण्यासाठी केला आहे. MeToo चळवळ हे त्याचे प्रभावी उदाहरण आहे.

तंत्रज्ञान आणि संशोधन क्षेत्रातील महिलांचा सहभाग:- भारतीय महिलांनी संशोधन, आयटी, आणि आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स यांसारख्या क्षेत्रांत भरीव कामगिरी केली आहे. इस्रोच्या "मंगलयान" यशामध्ये महिलांचे नेतृत्व प्रभावी ठरले. डिजिटल क्षेत्रातील भारतातील महिला तंत्रज्ञांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत आहे.

महिला सायबर सुरक्षा:- आव्हान आणि उपाययोजना:-

सायबर गुन्हेगारीचे प्रकार

१) ऑनलाईन छळ :- महिलांना सोशल मीडिया, ई-मेल, किंवा मेसेजिंग प्लॅटफॉर्म्सवर धमक्या दिल्या जातात.

२) डेटा चोरी आणि हॅकिंग:- वैयक्तिक माहितीचा गैरवापर केला जातो.

३) बनावट खाती आणि अपमानजनक प्रचार:- महिलांच्या नावाने खोटी खाती उघडून त्यांचा बदनामीसाठी उपयोग केला जातो.

४) फिशिंग आणि स्पायवेअर:- महिलांना दिशाभूल करणाऱ्या ई-मेल किंवा लिंक्सद्वारे फसवले जाते.

कायदेशीर उपाययोजना- आयटी ॲक्टसायबर गुन्ह् -:२००० ,यांविरुद्ध कठोर कारवाईसाठी भारत सरकारने हा कायदा लागू केला आहे.

सायबर सेल:- सायबर गुन्ह्यांची तक्रार करण्यासाठी विशेष पोलिस विभाग स्थापन करण्यात आले आहेत.

ऑनलाईन पोर्टल्स:- महिलांना तक्रारी नोंदवण्यासाठी "cybercrime.gov.in" सारख्या पोर्टल्स उपलब्ध आहेत.

Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

प्रशिक्षण आणि जनजागृती- महिलांसाठी सायबर सुरक्षेचे शिक्षण देण्यासाठी शाळा, महाविद्यालये, आणि एनजीओंच्या माध्यमातून विशेष कार्यशाळा आयोजित केल्या जात आहेत.

सायबर साक्षरता अभियान:- महिलांना सायबर धोके ओळखण्याचे आणि त्यावर उपाय शोधण्याचे प्रशिक्षण दिले जात आहे.

महिला सायबर सुरक्षा उपाय

१) वैयक्तिक माहिती सुरक्षित ठेवण्यासाठी मजबूत पासवर्ड आणि गोपनीयता सेटिंग्जचा उपयोग करावा.

२) फिशिंग ई-मेल्स आणि लिंक्सवर क्लिक करण्यापूर्वी विचारपूर्वक वर्तन करावे.

३) सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सवर दोन-स्तरीय प्रमाणीकरण वापरावे.

४) सायबर गुन्ह्यांविषयी माहिती मिळवण्यासाठी सरकारी पोर्टल्सवर जाणे.

डिजिटल युगातील महिलांचे सक्षमीकरण - डिजिटल युगाने महिलांना नवीन आत्मविश्वास दिला आहे. त्यांनी तंत्रज्ञानाचा उपयोग स्वतःच्या आणि समाजाच्या उन्नतीसाठी केला आहे.

सामाजिक परिवर्तन:- महिलांनी ऑनलाईन प्लॅटफॉर्म्सवरून सामाजिक अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवला आहे.

आरोग्य आणि कुटुंब विकास:- डिजिटल माध्यमांमुळे महिलांना आरोग्यसेवा, कुटुंब नियोजन, आणि वैयक्तिक आरोग्याबाबत माहिती मिळू लागली आहे. भारतीय महिलांनी विविध क्षेत्रांत केलेली प्रगती ही प्रेरणादायी आहे. डिजिटल युगाने महिलांना नवीन वाटा उपलब्ध करून दिल्या आहेत, परंतु सायबर सुरक्षेचे आव्हानही उभे केले आहे. महिलांनी सायबर सुरक्षेबाबत जागरूक होणे आवश्यक आहे. समाजाने महिलांना प्रोत्साहन, शिक्षण, आणि सुरक्षा देण्यासाठी एकत्र येणे गरजेचे आहे. अशा प्रकारे, भारतीय महिला अधिक सक्षम आणि सशक्त होऊ शकतात. डिजिटल युगात महिलांची सायबर सुरक्षा अत्यंत महत्त्वपूर्ण विषय बनली आहे.ंत्रज्ञानाच्या वाढत्या वापरामुळे महिलांना विविध सायबर धोके आणि गुन्ह्यांना सामोरे जावे लागत आहे. याअहवालात, महिलांच्या सायबर सुरक्षेशी संबंधित धोके, त्यांचे परिणाम, आणि त्यांच्यापासून संरक्षण करण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना याबद्दल सविस्तर चर्चा करू.

सायबर धोके आणि त्यांचे प्रकार

१) सायबर स्टॉकिंग (Cyber Stalking):- सायबर स्टॉकिंग म्हणजे इंटरनेटद्वारे एखाद्या व्यक्तीचा पाठलाग करणे, तिला त्रास देणे, किंवा धमकावणे. सायबर स्टॉकर ओळखीचा किंवा अनोळखी असू शकतो आणि सायबर, सोशल मीडिया, किंवा इतर ऑनलाइन माध्यमांद्वारे आपल्याला त्रास देऊ शकतो. आपल्या ऑनलाइन ओळखीचा गैरवापर करून आपल्या प्रतिष्ठेला हानी पोहोचवू शकतात.

२) सायबर बुलिंग (Cyber Bullying):- सायबर बुलिंग म्हणजे ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मद्वारे एखाद्या व्यक्तीला धमकावणे, अपमानित करणे, किंवा मानसिक त्रास देणे.विशेषतः सोशल मीडिया, ईमेल, किंवा मेसेजिंग ॲप्सद्वारे केले जाते.हिलांना ऑनलाइन अपमानास्पद टिप्पण्या, धमक्या, किंवा खोट्या अफवा पसरवून त्रास दिला जाऊ शकतो.

३) फिशिंग (Phishing):- फिशिंग म्हणजे फसवे ईमेल, संदेश, किंवा वेबसाइट्सद्वारे वैयक्तिक माहिती, पासवर्ड, किंवा आर्थिक माहिती गोळा करण्याचा प्रयत्न बँकेच्या नावाने आलेला फसवा ईमेल ज्यामध्ये आपली लॉगिन माहिती विचारली जाते.

४) मालवेअर (Malware):- मालवेअर म्हणजे हानिकारक सॉफ्टवेअर जे संगणक प्रणालींना नुकसान पोहोचवते.ामध्ये व्हायरस, वर्म्स, ट्रोजन हॉर्सेस, स्पायवेअर, आणि रॅन्समवेअर यांचा समावेश होतो.

५) सोशल इंजिनिअरिंग (Social Engineering)- सोशल इंजिनिअरिंग म्हणजे मानसशास्त्रीय फसवणूक करून वैयक्तिक माहिती मिळविण्याची प्रक्रिया.दा., एखादी व्यक्ती आपल्याला फोन करून बँक प्रतिनिधी असल्याचे सांगते आणि आपली वैयक्तिक माहिती विचारते.

सायबर धोके टाळण्यासाठी उपाययोजना

१) मजबूत पासवर्डचा वापर:- आपल्या सर्व ऑनलाइन खात्यांसाठी मजबूत आणि अद्वितीय पासवर्ड वापरा.ियमितपणे पासवर्ड बदलत रहा आणि शक्य असल्यास दोन-स्तरीय प्रमाणीकरण (Two-Factor Authentication) सक्षम करा.

२) सोशल मीडिया गोपनीयता सेटिंग्ज:- आपल्या सोशल मीडिया खात्यांच्या गोपनीयता सेटिंग्ज तपासा आणि आवश्यकतेनुसार समायोजित करा.पली वैयक्तिक माहिती सार्वजनिकपणे शेअर करण्यास टाळा.

३) फिशिंग ईमेल्सपासून सावधानता:- अनोळखी किंवा संशयास्पद ईमेल्स, संदेश, किंवा लिंकवर क्लिक करण्यापूर्वी त्यांची सत्यता तपासा.पली वैयक्तिक माहिती किंवा पासवर्ड शेअर करण्यापूर्वी खात्री करा की वेबसाइट विश्वसनीय आहे.

४) अँटी-व्हायरस सॉफ्टवेअरचा वापर:- विश्वसनीय अँटी-व्हायरस आणि अँटी-मालवेअर सॉफ्टवेअर स्थापित करा आणि ते नियमितपणे अद्यतनित ठेवावे. सॉफ्टवेअर हानिकारक सॉफ्टवेअर ओळखून त्यांना दूर करण्यास मदत करतात.

Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

५) सार्वजनिक वाय-फायचा वापर टाळा:- सार्वजनिक वाय-फाय नेटवर्क्सवर संवेदनशील माहिती शेअर करण्यास टाळा.शा नेटवर्क्सवर हॅकर्सना आपली माहिती चोरणे सोपे जाते.

६) नियमित डेटा बॅकअप:- आपल्या महत्त्वपूर्ण फाइल्स आणि डेटाचा नियमितपणे बॅकअप घ्या.ी डेटा गमावल्यास किंवा रॅन्समवेअर हल्ल्याच्या परिस्थितीत उपयुक्त ठरते.

७) मोबाइल सुरक्षा:- आपल्या स्मार्टफोनमध्ये पासवर्ड किंवा बायोमेट्रिक लॉक वापरा.नधिकृत ॲप्स डाउनलोड करण्यास टाळा आणि ॲप्सना आवश्यकतेपेक्षा जास्त परवानग्या देऊ नका.ार्वजनिक ठिकाणी फोनचा वापर करताना सावधानता बाळगा.

८) सायबर स्टॉकिंगपासून संरक्षण:- आपल्या ऑनलाइन उपस्थितीवर लक्ष ठेवा.नोळखी व्यक्तींकडून आलेल्या फ्रेंड रिक्वेस्ट किंवा मेसेजेस स्वीकारताना सावधानता बाळगा. एखादी व्यक्ती आपल्याला ऑनलाइन त्रास देत असेल, तर त्याला ब्लॉक करा आणि संबंधित प्लॅटफॉर्मवर तक्रार नोंदवा.

९) सायबर बुलिंगची तक्रार:- आपण सायबर बुलिंगचा बळी ठरत असाल, तर त्वरित स्थानिक पोलिस स्टेशन किंवा सायबर क्राइम सेलमध्ये तक्रार नोंदवा.

डिजिटल युगातील महिलांसमोरील प्रमुख सायबर धोके

डिजिटल युगात महिलांना अनेक प्रकारच्या सायबर गुन्ह्यांचा सामना करावा लागतो. त्यातील काही प्रमुख धोके पुढीलप्रमाणे आहेत:

१.१ सायबर स्टॉकिंग (Cyberstalking) :- सायबर स्टॉकिंग म्हणजे कोणत्याही महिलेचा सतत पाठलाग करणे, तिच्या ऑनलाईन हालचालींवर लक्ष ठेवणे आणि तिला मानसिक त्रास देणे. काही केसेसमध्ये स्टॉकर महिलांच्या खासगी माहितीचा गैरवापर करून त्यांना धमकावतात.

१.२ मॉर्फिंग (Morphing) आणि फेक प्रोफाईल्स:- काही समाजकंटक महिलांच्या प्रतिमा मॉर्फ करून त्यांचा चुकीच्या पद्धतीने उपयोग करतात आणि सोशल मीडियावर बदनामी करतात. अनेकदा फेसबुक, इन्स्टाग्राम किंवा इतर प्लॅटफॉर्म्सवर महिलांच्या नावाने बनावट खाती तयार करून त्यांचा गैरफायदा घेतला जातो.

१.३ सोशल मीडिया ब्लॅकमेलिंग (Social Media Blackmailing):-महिलांच्या वैयक्तिक फोटो किंवा व्हिडिओ त्यांच्या संमतीशिवाय प्रसारित करून त्यांना ब्लॅकमेल करण्याचे प्रकारही वाढले आहेत.

१.४ फिशिंग (Phishing) आणि फसवणूक (Fraud):-महिलांना वेगवेगळ्या आमिषांचा वापर करून (सवलती, ऑफर्स, लॉटरी इत्यादी) फसवण्याचे प्रकार मोठ्या प्रमाणावर होतात. यातून त्यांची आर्थिक फसवणूक होते.

१.५ हॅकिंग आणि डेटा चोरी:- महिलांच्या सोशल मीडिया अकाऊंट्स किंवा बँक खात्यांवर हॅकिंगद्वारे हल्ला केला जातो आणि त्यांचा डेटा चोरीला जातो.

२. महिलांवरील सायबर गुन्ह्यांचे परिणाम:- सायबर गुन्ह्यांचे महिलांवर शारीरिकमानसिक, सामाजिक आणि आर्थिक पातळीवर मोठे , .परिणाम होतात

२.१ मानसिक त्रास आणि तणाव:- सायबर गुन्ह्यांचा बळी ठरलेल्या महिलांना तणावनैराश्य, भीती आणि आत्मगंड यासारख्या समस्या , .जाणवतात

२.२ सामाजिक बदनामी:-सोशल मीडियावरील अफवामॉर्फ केलेले फोटो किंवा चुकीच्या गोष्टींमुळे महिलांना समाजात बदनामीचा सामना , .करावा लागतो

२.३ आर्थिक नुकसान:- बँकिंग फ्रॉड, ऑनलाइन फसवणूक आणि आर्थिक चोरीमुळे महिलांचे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान होते .

२.४ करिअर आणि व्यक्तिगत जीवनावर परिणाम:- सायबर गुन्ह्यांमुळे महिलांच्या वैयक्तिक आणि व्यावसायिक आयुष्यावर गंभीर परिणाम होतो .

३. महिलांसाठी सायबर सुरक्षा उपाययोजना:- सायबर गुन्ह्यांपासून सुरक्षित राहण्यासाठी महिलांनी पुढील सुरक्षितता उपायांचा अवलंब करावा .

३.१ सोशल मीडिया सुरक्षितता:-

- सोशल मीडियावरील प्रोफाईल प्रायव्हसी सेटिंग्ज योग्यरित्या सेट कराव्यात.
- अनोळखी व्यक्तींशी संवाद साधताना सावधगिरी बाळगावी.
- आपले वैयक्तिक फोटो आणि माहिती सार्वजनिकरित्या शेअर करणे टाळावे.
- अनोळखी लिंक, ईमेल किंवा मेसेजेसवर क्लिक करू नये.

३.२ मजबूत पासवर्ड आणि टू-फॅक्टर ऑथेंटिकेशन:

Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

- प्रत्येक ऑनलाइन खात्यासाठी मजबूत पासवर्ड वापरावा.
- टू-फॅक्टर ऑथेंटिकेशन (2FA) सक्रिय करावे.
- पासवर्ड नियमितपणे बदलत राहावा.

३.३ महत्त्वाच्या माहितीचे बॅकअप आणि डेटा सुरक्षा:-

- महत्त्वाची माहिती सुरक्षित ठिकाणी बॅकअप घ्यावी.
- क्लाउड स्टोरेज वापरताना सुरक्षा उपायांचे पालन करावे.
- सार्वजनिक Wi-Fi नेटवर्कचा वापर टाळावा.

३.४ सायबर क्राइम रिपोर्टिंग आणि कायद्यांची माहिती:-

- सायबर गुन्हा झाल्यास सायबर पोलीस स्टेशन किंवा राष्ट्रीय सायबर क्राइम पोर्टल (www.cybercrime.gov.in) वर तक्रार द्यावी.
- भारतीय आयटी कायदा २००० आणि सायबर गुन्ह्यांविरोधातील कलमे (Section 66C, 66D, 67, 67A) यांची माहिती असावी.

३.५ डिजिटल साक्षरता आणि सुरक्षिततेचे शिक्षण**:-**

- महिलांनी सायबर सिक्युरिटीबाबत प्रशिक्षण घ्यावे.
- शाळा, महाविद्यालये आणि कार्यस्थळी महिलांसाठी सायबर सुरक्षितता कार्यशाळा आयोजित कराव्यात.
- पालकांनी आपल्या मुलींना ऑनलाइन धोके आणि सुरक्षितता उपायांची माहिती द्यावी.

४. सरकार आणि सामाजिक संस्थांची भूमिका:-

४.१ सरकारी धोरणे आणि कायदे:-- 'बेटी बचाओ, बेटी पढाओ'सारख्या उपक्रमांतर्गत सायबर सुरक्षा शिक्षण देण्यात यावे. सायबर गुन्ह्यांविरुद्ध तातडीने कारवाई करणारी विशेष सायबर युनिट्स स्थापन कराव्यात. महिलांसाठी सायबर हेल्पलाइन क्रमांक अधिक प्रभावी केला जावा.

४.२ एनजीओ आणि सामाजिक संस्था:- महिलांसाठी सायबर सुरक्षितता जागरूकता मोहीम राबवणे. यबर गुन्ह्यांचे शिकार झालेल्या महिलांना मदत आणि सल्ला देण्यासाठी सहायता केंद्रे उघडणे.

५. निष्कर्ष:- डिजिटल युगात महिलांसाठी सायबर सुरक्षा ही केवळ एक गरज नसून ती जीवनशैलीचा अविभाज्य भाग बनली आहे. इंटरनेट आणि तंत्रज्ञानाच्या वाढत्या प्रभावामुळे महिलांनी सायबर गुन्ह्यांविरोधात सतर्क राहण्याची आवश्यकता आहे. महिलांनी डिजिटल साक्षरता वाढवून,सुरक्षिततेचे योग्य नियम पाळून आणि योग्य कायदेशीर मार्गांचा अवलंब करून स्वतःला सुरक्षित ठेवणे गरजेचे आहे. तसेच, सरकार आणि सामाजिक संस्थांनीही महिलांसाठी सायबर सुरक्षितता मोहीम राबवण्यास प्राधान्य द्यावे. "महिला सशक्तीकरण हे केवळ आर्थिक किंवा सामाजिक स्तरावर नव्हे, तर सायबर सुरक्षिततेच्या पातळीवरही असावे!"

संदर्भ:-

1) https://www.cybercrime.gov.in
2) सुतार विद्या 2006 महिला विकासाचा प्रमुख आधारस्तंभ योजना मासिक एप्रिल,2006.
3) चौधरी संदीप कुमार 2006 शिक्षण आणि समाज योजना मासिक एप्रिल,2006.
4) ठाकरे अनिल संपादक भारताच्या जडणघडणीत महिलांचे योगदान आधार पब्लिकेशन अमरावती मार्च, 2021.